

RIVOYAT JANRINING O'ZIGA XOS MA'NO JIHATLARI

Xushboqova Pardaxol Qahramon qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Filologiya fakulteti O'zbek tili yo'nalish talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14825084>

Annotatsiya. Mazkur maqolada rivoyat janrining o'ziga xos ma'no jihatlari. Navoiy va Qoraburg'axon haqida rivoyatlar. Andijonning kelib chiqishi rivoyati. Rivoyatlarning hayotiy fikrlar bilan yoritilishi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Rivoyat janri va ma'no jihatlari, Navoiy, Qorabug'roxon podshoh, Andijon.

КОНКРЕТНЫЕ СЕМАНТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОГО
ЖАНРА

Аннотация. В статье рассматриваются специфические семантические аспекты жанра повествования. Повествования о Навои и Карабургане. Повествование о происхождении Андигана. Предоставлена информация об освещении повествований жизненными мыслями.

Ключевые слова: Жанрово-смысловые аспекты повествования, Навои, царь Карабуграхан, Андиган.

SPECIFIC SEMANTIC ASPECTS OF THE NARRATIVE GENRE

Abstract. This article provides information on the specific semantic aspects of the narrative genre. Narratives about Navoi and Karaburgaxon. Narrative of the origin of Andijan. Narratives are illuminated with life thoughts.

Keywords: Genre and semantic aspects of the narrative, Navoi, King Qarabugrakhan, Andijan.

Hayotiy voqealarni hayotiy uydirmalar vositasida aks ettiruvchi xalq og'zaki ijodining janrlaridan biri rivoyat bo'lib, ular g'oyaviy-tematik jihatdan rang-barangdir. Rivoyatlarda tarixiy voqealar va ayrim shaxslar bilan bog'liq bo'lgan voqealar, kishilar turmushi, geografik joylar – sahro, ko'l, cho'l, dengiz, shahar, qishloq, qal'a, saroy va boshqalarning barpo bo'lishi hamda vayron qilinishi haqida xabar berish va uni tasdiqlash vazifasini o'taydi. Rivoyatlarda lutf va nazokat, aql va tadbir, ishq va vafo, yaxshilik va odamiylik kabi ilg'or g'oyalar zulm va zo'rlik, haqsizlik va adolatsizlik singari illatlarga qarshi qo'yiladi. Rivoyatlar tematikasiga ko'ra tarixiy va toponimik rivoyatlarga bo'linadi.

Tarixiy rivoyatlar biror shaxs faoliyati yoki xalq qahramonlari bilan bog'liq bo'lgan voqealarni aks ettirib, axloq va odobning ideal normalarini tashviq etadi.

To'maris, Shiroq, Alisher Navoiy, Ulug'bek, Ibn Sino, Beruniy, Mashrab, Amir Temur singari tarixiy shaxslar haqida yaratilgan rivoyatlar shular jumlasidandir.

Rivoyatlar ikki, uch epizoddan tashkil topgan ixcham sujetga ega bo'lib, qat'iy kompozitsiyaga ega emas. Shuning uchun sujet voqealari, ko'pincha, go'yo tugallanmagandek, davomi bordek seziladi va tinglovchiga katta asardan uzib olingan bir lavha singari tuyuladi.

Tarixiy rivoyatlarni u yoki bu tarixiy shaxs yoki voqealar guvohi bo'lganlarning, ko'rgan-bilganlarning esdaliklari asosida yuzaga kelgan deyish mumkin. Bu narsa rivoyat janrining o'ziga xos xususiyatini ta'minlaydi. Ba'zi tarixiy rivoyatlarda esa faktik voqealardan asar ham qolmay, faqat shaxs nomigina saqlanib qolishi mumkin. ba'zan esa tarixiy shaxs sayyor sujetlar qolipida hikoya qilinadi. Shunga qarmay, tarixiy shaxslarning ishtirok etishi, sujetda hayotiy uydirmaning mavjudligiga qarab bunday asarlarni tarixiy rivoyat deymiz. Navoiy bilan bog'liq tarixiy rivoyatlar buning yaqqol misoli bo'la oladi.

Navoiy bilan bog'liq bir rivoyatda Husayn Mirzo shipga qarab yoptib, vazirlariga «olib keling» debdi. Shu kuni Alisher Navoiy saroyda yo'q ekan. Vazirlar nimani olib kelishni bilmabdilar. Oxiri ular Alisherni topib, bo'lgan gapni aytib beribdilar. Alisher ularga shoh oldiga arra, tesha bilan usta olib kiringlar debdi. Shunda Husayn ustaga qarab: «mana butoqini tuzat» debdi. Ko'ramizki, bu afsona xalq orasida qadimdan mashhur bo'lgan bir ertakning sujeti asosida yaratilgan. «Erksizfolchi», «Ayozi» nomli ertaklar ham xuddi shu xildagi sujetga asoslangan.

Mazkur sujet Alisher Navoiyning donishmandligini, uning tadbirkorligini izohlash uchun xizmat qildirilgan. Demak, qahramonlar tarixiy shaxs, ularning munosabati faktik hodisalarga mos, biroq asar voqealari esa to'qima xarakterdadir. Ma'lum bo'ladiki, ertak yoki latifaga mos bo'lgan an'anaviy sujet yoki motivlar tarixiy faktlarga monelik qilmaydi, aksincha, ularni to'ldirib, bo'rttirib, muhim bo'lgan belgilarni yorqin chizish uchun xizmat qiladi. «Oltinuzuk», «Ibn Sino bilan kasal yigit», «Mir Alisher bilan Sulton Husayn», «Navoiy bilan cho'pon yigit» va boshqa rivoyatlarda xalq idealini ifodalovchi tarixiy shaxslarning obrazlari aks etgan bo'lib, ularni rivoyat janri doirasida aks ettirishda ijodkorlar ertak, latifa kabi janrlardagi tayyor sujetlardan foydalanganlar. Demak, real hayotda mavjud bo'lgan xarakterlar, belgi, xususiyatlar ana shu obraz atrofida jamlanib umumlashtirilgan. Yaratilgan bu obrazlar esa xalq diliga jo bo'lgan adolati rahnamoni istash, adolatsiz zolimlarni inkor etish kabi g'oyalarni ifodalashga xizmat qiladi.

Tarixiy shaxs va tarixiy voqealar bilan bog'liq rivoyatlar yozib olingan davri e'tibori bilan ikki tipda namoyon bo'ladi. Ular bir-biri shakl va mazmun hamda tarixiy fakti talqin qilish xususiyati bilan farqlanadi. Birinchi tip rivoyatlarga xalq orasida paydo bo'lgan davrda yozyozib olingan rivoyatlar kiradi. Bunday rivoyatlarda tasvirlangan voqea va hodisalar o'sha davr shart-sharoiti, ruhiga mos keladi. Bu jihatdan tarixiy janglar haqida yoki uning ta'sirida yaratilgan «To'maris», «Shiroq», «Zariadrv Odatida», «Guldursun» kabi rivoyatlar ahamiyatlidir.

Bu rivoyatlar keltirilgan faktlarning aniq va to'liqligi bilan ajralib turadi. Xondamirning «Makorimulaxloq», Zayniddin Vosifiyning «Badoye ul-vaqoye» asarlarida keltirilgan rivoyatlar ana shu tipdagi rivoyatlar turkumini tashkil qiladi. Ikkinchi tipdagi rivoyatlarga esa, yaratilgandan keyin uzoq zamonlar o'tgach, yopzi bolingan rivoyatlar kiradi. Bu rivoyatlarda tarixiylik, faktik hodisalar xiralashgan. Ular hayotiy udirmlar bilan qorishib ketgan. Natijada ertak, latifalarga xos tarixiy jihatdan noaniqliklar yuzaga kelgan, tarixiy fakt o'z kuchini yo'qotgan. Bu tipdagi rivoyatlar afsonalarga yaqinlashib qolganliklariga qaramay, voqea va hodisalar haqida tushuncha yoki ma'lumot berishi jihatidan ahamiyatlidir.

Toponimik rivoyatlar u yoki bu joy nomi yoki biror obyekt bilan bog'langan bo'lib, hikoya qilingan voqealar uzoq o'tgan zamonda sodir bo'lgan. Ularda sujet aksariyat hollarda sxematik tarzda bo'lib, hikoya qilingan voqealar uzoq o'tgan zamonda sodir bo'lgan. Qolaversa, rivoyatlarda izohlangan nomlar har doim ham to'g'ri chiqavermaydi. Bu xildagi rivoyatlarlarni tarixiy, etnografik ishlar va badiiy ocherklarda, sayohatnoma va qadimgi manbalarda uchratish mumkin.

Andijontoponimihaqidagirivoyatlarfikrimizningisbotidir.

Qorabug'roxon degan podsho bo'lib, uning o'zi Qashqarda turar ekan. Kunlarning birida u ovqilib yurib, suv bo'yida qo'shiq aytib turgan qizni sevib qolibdi. To'y-tomoshalar bilan unga uylangan kuni urush boshlanib, Qorabug'roxon urushga jo'nab ketibdi. Bu urushda u g'olib chiqibdi. Ammo og'ir yaralanibdi, yo'lda ahvoli og'irlashibdi.

Shunda xon kunchiqish, ya'ni qaylig'I bor tomonni ko'rsatib: «Anda jon qoldi, meni o'sha yerga ko'minglar», -deb jon beribdi. Vazirlari vasiyatga binoan, ko'rsatgan joyga ko'mibdilar. U yer keyinchalik shaharga aylanib «Anda jon, Andijon» bo'lib ketgan ekan.

Rivoyatda Andijon nomining kelib chiqishi to'g'ri izohlangandek bo'ladi. Aslida esa unday emas. «Andu» - qabilanomi, «gon» forsha ko'plik qo'shimchasi bo'lib, andularning jami va yig'ilgan joyi, demakdir. Vaqtlar o'tishi bilan Andijon bo'lib ketgan.

Ko'rinib turibdiki, bu xildagi rivoyatlar tom ma'nodagi badiiy asar darajasida bo'lmay, biror joy nomining paydo bo'lishini izohlovchi xabar shaklidir. Bunga Xorazm, Qarshi singari shaharnomlarining kelib chiqishi haqidagi rivoyatlar ham misol bo'la oladi.

Toponimik rivoyatlarda hikoya qilishning o'ziga xos uslubi mavjud. Odatda, uning yakuniy qismida hikoyadan kelib chiqadigan asosiy maqsad ta'kidlanadi va mavjud faktlar izohlanadi. «To'rabekxonim maqbarasi», «Anda jonqoldi», «Odinajon», «Qo'ng'irot» kabi rivoyatlar shular jumlasidandir.

Toponimik rivoyatlar ko'proq hayotiy udirmlar asosiga qurilgan bo'lib, asosan, joy nomlari haqida axborot berishi bilan muhim g'oyaviy-badiiy qimmatga ega. Umuman olganda, rivoyatlar xalq tarixi, uning estetik qarashlarini o'rganishda zarur bo'lgan og'zaki ijodi janri hisoblanadi.

REFERENCES

1. B.Sarimsoqov .O'zbek folklori ochertlari 2-jild .Fan nashriyoti 1989 y
2. www.ziyouz.com kutubxonasi